

Љубиша Митровић
Филозофски факултет
Ниш

УДК 316.7:2+2-675
Оригиналан научни рад
Примљен: 20. 9. 2009. г.

МЕЂУРЕЛИГИЈСКИ ДИЈАЛОГ И КУЛТУРА МИРА*

Резиме

У савременом свету присуствујемо обнови религије и успону феномена религиозности. Овај процес генерирају бројни социокултурни фактори: историјска рестаурација, блокирана модернизација, десекуларизација, неолиберални тржишни фундаментализам (који је ставио профит изнад човека), наглашена хиперматеријалистичка и прагматично-потрошачка оријентација савременог друштва, социјалдарвинизација индивидуалних и групних односа у свету, глобалне и регионалне противречности и сукоби. Кључно је, међутим, питање: да ли ће се овај талас обнове религиозности искористити за ускрснуће и успон стваралачких снага човека и човечанства, солидарности и глобализације разумевања међу народима и различитим културама или ће јачати процеси мржње, подела, зла; нови крсташки ратови међу припадницима различитих религијских култура и народа? Да ли ће некадашње поделе из периода хладног рата бити замењене религијским исцртавањем нове мапе духовне Јалте, тј. расти нови покретни берлински зидови или ће јачати процеси сарадње и разумевања и уједињавања међу различитим народима и културама?

Аутор у раду чини напор да истражи различите аспекте и претпоставке међурелигијског и међуконфесионалног дијалога, али и дијалога између секуларних грађана и грађана верника, у функцији развијања културе мира, глобализације разумевања и солидарности међу различитим народима и културама у савремености. Аутор у својој анализи претходних питања следи парадигму мултикултурализма, интеркултурализма и дијалогике како у интерпетативном тако и у акцијском смислу, као пут ка изграђивању стратешког, хуманистичког геокултурног компромиса међу различитим религијама и културама, који отвара путеве мира и сарадње, јача партнерство а не сукобе између различитих цивилизација.

Аутор поентира значај социолошких и културолошких истраживања феномена религије у пространству савремене културе у функцији развијања међурелигијског дијалога као основе толеранције и изграђивање новог модела културне политике.

Кључне речи: ревивализација, десекуларизација, мултикултурализам, дијалогика, екуменизам, култура мира.

Увод: Актуелност теме – међурелигијски дијалог у савременом свету

Хантингтонова теза о неизбежности сукоба различитих цивилизација у XXI веку алармирала је и узнемирила не само вернике већ и секуларне хуманисте. Критичка анализа, међутим, показје да она у себи изражава преда-торску геокултуру обновљеног англосаксонског неолибералног империја-

---

* Рад са пројекта *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције* (149014Д), који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, а финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

лизма, у тежњи да легитимше савремену експанзију мегакапитала (ТНЦ) на нове геопросторе Евроазије, Азије и Далеког истока, коме су се – у потрази за екстрапрофитом и егзотичним стратешким ресурсима – упутиле америчке транснационалне глобалне корпорације, ти модерни гладијатори и њихова халапљива хиперкласа.

Насупрот Хантингтоновој тези о неизбежности сукоба, неопходно је истраживати услове, нужне и довољне претпоставке дијалога различитих религијских култура у савремености. У овом контексту значајно је истраживати појаву садашњег таласа обнове религије у свету и њену улогу са становишта ширења културе мира, јачања капацитета толеранције, међусобног разумевања и сарадње међу различитим народима, који припадају различитим религијама и конфесијама. Оваква истраживања данас имају не само научно-теоријски значај већ и практично-акцијски социјални карактер и улогу, јер својим резултатима могу развијати не само рационалну свест већ и етички потенцијал демократске политичке културе мира – да се само дијалогом могу унапређивати заједнички односи и градити мостови поверења, а не нетолеранцијом и неповерењем, који рађају мржњу, искључивост и сукобе.

У раду чинимо напор да са становишта филозофије и социологије религије и студија културе мира, размотримо значај и улогу међурелигијског дијалога мира, ширење духа глобализације разумевања и солидарности, као основе изградње партнерства између различитих цивилизација – у борби за мир и одрживи развој у савременом друштву.

1 Маргиналије о хомо сапиенсу и хомо религиосусу

Човек није само рационално биће – хомо сапиенс – већ и хомо религиосус, верујуће биће. Историја и социологија погледа на свет, откривајући нам ову двоструку природу човековог бића, његове колективне, индивидуалне и друштвене свести. И хомо сапиенс и хомо религиосус водили су дијалог кроз историју, градећи духовне мостове преко реке живота – од постања до вечности. О томе нам пружају доказе историја, филозофија и теологија: од старог Платона до Конта и Маркса, од Ничеа до Достојевског и Берђајева. Историја идеја илустрије сукобе/сударе различитих погледа на свет, али и њихов дијалог и синтезу, у распону од старог платонизма, до просветитељства, модерне и постмодерне. Судар платонизма и радикалног либерализма и материјалистичког рационализма, који су чедо просветитељства, разрешила је грађанска револуција (1789), али да ли заувек? Видљиво је да се религија обнавља и жвији данас, како у традиционалном тако и у новим облицима. Где су извори њене ревивализације у савремености?

Идеју бога су више пута сахрањивали, а она се из противречја света, рађала и опстајала у форми мита и трансценденталног идеализма. Разапињали су Христа на крсту безбожници и богати, али и радикални рационалисти, а

васкрсавали сиромашни, понижени и увређени, верујући и хуманисти. Просветитељи су, у име царства разума, говорили: религија и црква су највеће зло, а Ниче – Бог је мртав! Речју, бог је више пута умирао и рађао се у духовној/сазнајној историји човечанства. У различитим епохама он је имао различита лица – али је увек идеализовао најузвишеније биће, творца универзума и самог човека.

Религија није, сама по себи, инфериорни облик друштвене свести нити зло. Она је антрополошка духовна потреба човека. Њоме се човек повезује са универзумом. Као секуларни хуманиста верујем у прометејску утопију о еманципацији човека, али верујем и у *Паскалову* мисао: „*Ми спознајемо истину не само разумом него и срцем... Бог се мисли и открива срцем... срце има своје разлоге које разум не познаје!*“ Сви велики филозофи и научници, пре или касније, увиђали су ограниченост ума (било науке или философије) у животу, враћали се трансценденцији, јединству ума, дакле философије и религије. *Имануел Кант* се, у свом последњем спису, „О крају свих ствари“ вратио религији и записао: „Ја сам ограничавао простор разума да бих благословио веру... У достојанство човека спада и право човека да има своју религију!“, а *Роже Гароди* је у религији открио трагање за субјективитетом и хуманизмом, што га повезује с марксизмом, истичући: „Будућност људи не може се изградити против верника, али нити без њих, будућност људи неће се моћи изградити нити против комуниста, али нити без њих!“ Модерним речником речено, универзализација људских права и слобда у свету – претпоставља и значи и признавање и остваривање и права на религију. Уосталом, и *Достојевски* је објавио: „И када Бога не би било, требало би га измислити!“ Јер, он је наша универзална и колективна савест, а човек без савести је звер или идиот. И код *Достојевског* и код *Берђајева*, у њиховој персоналистичкој антропологији и теорији – основни постулат је: Бог је човек / човек је Бог. Те отуда категорички етички и религијски императив: о обожењу човека и очовечењу бога!

Посматрајући историју људског рода могли бисмо констатовати: у тренуцима великих размеђа, друштвених криза и човековог пада, човек призива бога, из своје немоћи или љубави, утехе, страха или среће ради. Као што у трнуцима усона, људи постају себични и често заборављају на бога, тј. веру. Онда бог *Мамон* (бог новца) или опсесија власти и славе – као да отуђују човека од вере и самога себе. Чине га богохулним и нечовечним.

*II Конвергенција основних истина и вредности
у светим књигама различитих религија*

Религијски плурализам је историјска реалност света, израз различитих услова живота и пракси, културе различитих идентитета народа и људи. Но, и поред мноштва, тј. великог броја религија у свету, оганичне је број институционализованих религија и великих религијских покрета. Овде подсећамо на најбројније: *хришћанство, ислам будизам и хиндуизам*. Али бројни аутори додају и различите листе других религија, као што су *јудаизам, сикизам, ђаинизам, зороастризам, таоизам, шинто, зен будизам, вуду, теозофска доктрина и афричка трансцендентна религија* (опширније Крим 1990, Вауер 2007). Предмет наше упоредне анализе, у овом раду, јесу социјално-етичка учења у књигама истине код набројаних религија.

Сваки говор о религији подразумева разликовање најмање три равни њеног испољавања и и разликовања: а) као објективне *социјалне чињенице*, која је функција одређене друштвене структуре; б) као индивидуалне *психичке чињенице*, или као што се то обично каже, *вере* и в) најзад, религија као институција, организација, као конфесионална заједница (Ћимић 1985:12). Нас овде пре свега занима религија као културни и социјално-психолошки феномен. У фокусу наше анализе су социјално-етичка доктринарна језгра у великим религијским учењима, пре свега хришћанству и исламу, али и јудаизму и будизму.

Најопштије посматрано може се рећи да све религије, мање или више, говоре различитим језиком о истом (Ђуро Шушњић) или како је то дефинисао Лав Толстој: „*Људи различито говоре о Богу, али га осећају и схватају сви једнако*“ (Толстој 2005:20). Поља философије и религије у космополитском кантовском смислу се укрштају и с правом је Кант у свом делу *Критика чистог ума* (у одељку „О идеалу највишег добра“) формулисао чувена четири питања: 1) шта могу да знам; 2) шта могу да чиним; 3) чему смем да се надам; 4) шта је човек? На прво питање вели Кант, одговара – метафизика, на друго – морал, на треће – религија, на четврто – антропологија.

Религија, као облик друштвене свести, уосталом као и философија, као елемент погледа на свет човека, трага за одговорима на „вечита питања“ – постанка и развоја света и човека, дефинисања њиховог творца (праузрока, демијурга, ствараоца), смисла живота и судбине човека у свету, као и пројектовања оног у шта он треба да верује и да се нада (долазак царства божјег, спасења). У том смислу, религија није упућена само на прошлост, већ и на утопијску трансценденцију постојећег и предестинацију будућности (утопијска нада – Блох; ускрснуће Христа и спасење човека; пројекат могућег бољег и праведнијег света). Разлика између философије, науке и религије је у томе што прве две следе рационалистички метод, а религија идеалистички, метафизички.

Основи религијског погледа на свет дефинисани су у светим књигама и предањима: Талмуду, Библији, Курану, Абидхами, индијским Ведама и Упанишадама. Све религије имају темељни *појам бога*, као Творца, Спаситеља, Промислитеља и Судије. Бог као идеја и идеал, као вечна истина. Наравно, термилошки, оне га различито именују. Стога се он појављује у лику – Јахве, Бога (Исуса Христа), Алаха (Мухамеда), Готама Буде... Други кључни појам јесте *побожност*, тј. човекова вера, оданост Богу. Затим, појам *светости*, тј. осећање светог у себи, у природи и у души човековој. Појам светости и савршенства иду заједно: светост је осећање човеково за виши и праведнији живот од овоземаљског, огреховљеног и пролазног. Светост је религиозно осећање којим се доживљава свет као божја творевина и положај човеков у свету као пролазни, истинска припрема за есхатолошки крај – у божанском, богочовечанском, бесмртном, безгрешном безграничном савршеном и вечном свету. У светим књигама дата је не само метафизичка визија, већ и етичка правила понашања верника, процедуре, радње (молитве, обреди, ритуали...) којих треба да се држе, тј. да их следе, верујући као припадници одређених конфесионалних заједница, за које је свети Августин сматрао да представљају изасланике божје на земљи.

Упоредна анализа основних светих докумената (светих списа) различитих религија упознаје нас да је у свима њима, само различитим језиком, испричана историја о врховном творцу света и човека – богу и врховном добру, експлицирана социјална етика милосрђа и солидарности, врлине моралности, тежња ка савршенству и одговорности, љубав, вера, правда и мир као највише вредности и дата есхатолошка визија човековог пута од беспућа до раја. Услов успења на том путу је богољубље и човекољубље; развијена свест и истинска вера о јединству божанском и богочовечанском (о богочовеку и човекобоштву), јединство мисли, речи и дела.

Све монотеистичке религије у свету повезује вера у једног Творца (Бога), без обзира како га именују. Друго, све оне истичу човека као врхунац свега што је створено, као носиоца, субјекта достојанства. (Многи сматрају да се ова библијска идеја – о поимању човека као разумног и слободног бића – касније у време просветитељства и европског рационализма даље развила и да је данас, у ери глобализације, еволуирала у идеју универзалних људских права и слобода). Треће, идеја човекове верске слободе и слободе свести као универзална, што значи да је избор припадности религијама слободан и да нико не може силом постати верник. Четврто, у складу са процесима плурализације, демократизације и глобализације – прошло је време затворених друштава на европском простору, те да међу људским правима постоје и право људи да мењају своју веру и верска убеђења (прозелитизам) (опш. Стреса 2003:88-89).

Дужност је верујућег човека да, тежећи савршенству у животу, следи завете великих књига истине, а даће га као награда стићи спас и вечни рајски

живот. *Шопенхауер* је сматрао да је религија популарна филозофија или народна метафизика чије је сазнање компновано од рационалних и ирационалних елемената. Неки филозофи истичу, насупрот Марксу, да религија и наука нису у супротности, већ да представљају релативно целовит начин сазнања света, бога и човека. Хелена Петровна Балацка, један од утемељивача теософије као доктрине „Мудрости-религије“ и филантропског покрета за научно пропагирање Универзалног братства човечанства, у својој студији *Кључ теозофије* (1889), заступа тезу о јединству и синтези религије, философије и науке, указујући да „ни једна религија посебно нема целу истину, већ да су оне узајамно комплементарне“, она истиче: „једино проучавање различитих великих религија и философије човечанства, упоређујући их непристрасно и без предрасуда, људи могу надати да ће доћи до истине“ (Балавацка 2001:63).

III Процеси десекуларизације и могући узроци обнове религије у савремености

Живимо у доба велике историјске рестаурације. Она је у знаку експанзије глобалног капитализма на стратегији неолиберализма, тј. експлоатације без граница (П. Бурдије) и неоколонијалне реокупације света и новог поробљавања човека. Кастелс о том процесу пише као о антиномији хипертехнолошке развијености глобалног умреженог света, али и сцијалном субразвоју човечанства, тј. дефициту социјабилности и солидарности. Као реакција на неуспех модернизације и пад социјалне државе, настао је успон нове себичности, социјалдарвинизације света и човека, ширење процеса десекуларизације и обнова религије у светским размерама. Многи истраживачи, међу њима и Ј. Хабермас, пишу о *доласку постсекуларног друштва* и новом праску, експанзији религије у глобалном добу – од обновљеног пантеизма, космотеизма од зен будизма, теософије и појаве нових синкретичних форми и личних микро-религија.

Постоје бројни фактори који у својој синергији производе у савремености процес десекуларизације и појаву ривалвације религиозности. Овде указујемо само на неке од њих. *Прво*, то је слом просветитељске идеје о непрестаном прогресу у историји човечанства, као и несупех пројекта модернизације, посебно у земљама трећег света. *Друго*, имплозија социјализма и класичних вредности либерализма и обнова неоконзервативних идеологија и покрета. *Треће*, историјска рестаурација капитализма на платформи неолиберализма, као система радикалног тржишног функционализма и неконтролисане експлоатације (успон капитализма катастрофе – Наоми Клајн) и сумрак оптимистичких перспектива (хоризонта наде) у развоју човечанства. *Четврто*, структуралне социјалне неједнакости, беда и насиље у савремености што изазива масовну несигурност, зебњу и страх код огромног дела становни-

штва. *Пето*, слом, тј. анемија система вредности, „морална паника“ и егзистенцијална тескоба на преласку из модерне у постмодерну. *Шесто*, слом институција колективне солидарности, појава и ширење новог социјалдарвинистичког егоизма. *Седмо*, глобализација и интензификација просторне и социјалне мобилности становништва, мешање верника широм планете. *Осмо*, демократизација односа у свету и универзализација људских права и слобода, па и права на вероисповест као интегрални део корпуса основних људских права – као светски процес. *Девето*, замор савремене западне цивилизације, хиперматеријалистичке оријентације, масовног потрошачког „друштва спектакла“, отуђеност човека – и бег из ње у нове просторе имагинарне религиозности, трансценденталне метафизике.

И као што смо у XIX и XX веку, као последицу духа модерне и просветитељства, либерализма и социјализма (грађанске и социјалне револуције), под слоганом „Слобода, једнакост, братство“ /истина, прогрес, еманципација/ имали успон идеје прогреса и атеизма, експанзију процеса модернизације и секуларизације у друштвеним променама, тако данас на почетку новог миленијума – као израз процеса историјске рестаурације имамо раст процеса десекуларизације и ревалвације религије у савремености. Као да је под утицајем процеса мекдоналдизације друштва, настао замор човека савремене западне цивилизације. Западна цивилизација је постала сувише утилитарна и бездушна, прагамтична, еуклидовска и квантофренијска. Она би да све измери („све потопи у леденој води рачуна“ – Маркс), да подвргне калкули, инструментализује, подведе под начела корисности, економичности и ефикасности, тј. логици профита, бога Мамона, похлепе и потрошње.

Па ипак, човек и његова душа не дају се редуковати на бројку, нити се може измерити његова тежња за слободом и срећом. Отуда све више јеретика и побуњеника од ње, који у религији и егзотеричним архетипским пределима, кроз нов повратак природи, траже спас за своју душу, откривају своје ново небо. Није стога случајно да један број нових верника тражи излаз, за своју свакодневн егзистенцијалну и метафизичку тескобу – у новим религијама и сектама (зен будизам, New age), тим пре уколико су традиционалне религије постале троме, бирократизоване, нефлексибилне за задовољавање потреба и изазова нове осећајности младе генерације.

И као што се на прелазу из модерне у постмодерну, руше бројне истине великог формата и оспоравају бројни ауторитети у науци и филозофије, у име непоновљиве индивидуалности и плурализма многогласја, тако се и у свету религије, у перспективи може очекивати велики прасак феномена религиозности: до појаве нових типова вера и тзв. индивидуалних (приватних) религија без посредовања црквених храмова и хијерархија, тј. може доћи до својеврсне обнове пантеизма или других синкретичких форми религиозне осећајности и до појаве нових јеретика. У вези с тим *Валтер Ниг* у својој студији *Књига јеретика* (1949) између осталог, каже: „Модерном човеку је

потресно дошла до свести потпуна недовољност искључиво овоземаљске оријентације, пошто животу одузима сваку дубину ... само метафизичко утемељење пружа човеку унутрашњи ослонац који га чини отпорним на све буре“ (Ниг 2004:532).

Говорећи о модерном осећању живота и бекству човека од прагматичне свакодневнице живота, Валтер Ниг истиче нови повратак јеретика, попут модерног Одисеја, у завичај, повратак изгубљеног сина, који сада као „савремени човек креће пут куће као свесни јеретик (2004:532). У вези са тим, он истиче да је то трагање за новом метафизиком и трансценденталношћу отворен процес, тек у настајњу, и није извесно какав ће конкретан облик попримити, закључивши: „Човек данашњице још не располаже новим религиозним језиком који ће заменити старе појмове претворене у фразе и дозволити му да новом азбицом поново на одговарајући начин говори о Вечном... Нова реч, може израсти из новог доживљаја божанског“ (Ниг 2004:533).

О томе какве ће све форме властитог испољавања попримити религија у будућности и којим ће све језиком проговорити и који ће религиозни духовни покрети бити њени актери, историјски је неизвесно и у поседу је једнако како Свевишњег тако и нових генерација верника, а не актуелних црквених хијерархија и нових доктринарних идеолога.

IV Међурелигијски дијалог и култура мира у служби партнерства међу цивилизацијама и глобализације разумевања и солидарности међу народима

Плурализам религијских култура и цивилизација у свету не значи и нужност њиховог сукоба, већ може представљати богатство различитости идентитета и њихову конвергенцију која се развија кроз њихову коегзистенцију у историји и савремености. Насупрот таквом схватању, деведесетих година XX века С. Хантингтон је лансирао тезу о сукобу цивилизација у XXI веку, који ће заменити све врсте других сукоба. Ваља, међутим, рећи да та теза умногоме подсећа на тезу кинеских догматичара из доба хладног рата о неизбежности ратова. Отуда је неопходно Хантингтонову тезу критички демистификовати.

Хантингтонова теза о сукобу различитих цивилизација израз је особене гекултуре најразвијеније земље светског центра (САД). Она скрива (нео)империјалну суштину спољне политике САД, која је, како тврди Н.Чомски, ратна. У крајњој линији, она жели легитимисати експанзију моћи САД на нове геопросторе у XXI веку (Евроазија) који су етнички, верски и цивилизацијски мешовити, а у циљу стављања под контролу еколошких ресурса и других енергената од значаја за екстрапрофит западних транснационалних корпорација. Ова Хантингтонова теза, у крајњој линији, афирмише културу смрти (зла) и могући расизам и фундаментализам, а оспорава могућност конвергенције и сарадње различитих цивилизација и култура, тј. дијалогичку културу мира, радост живота, богатство различитости човековог стваралаштва

и ускрснућа. Она, између осталог, говори о томе да хладни рат у свету није престао ни после 1989. године, већ да су се само променила средства и механизми његовог извођења. Уместо идеолошких и класичних војних и геополитичких средстава, прешло се на геоекономски и гекултурни план остваривања његових циљева. Међутим, последице по свет су сличне: јачање поларизације света и стварање нових „покретних берлинских зидова“ чјие сада кретање иде о Западу на Исток, од Севера на Југ; пут ка Евроазији и Латинској Америци. Ова тенденција је препознатљива у лику ширења НАТО алијансе на исток, затварање граница према Мексику и латино-америчким земљама; али и кроз експанзију папоцезаристичке мисије римокатоличке цркве у свету. Али се разоткрива кроз вапај геостратега америчког глобализма З. Бжежинског; „Комунизам смо срушили, али православље још нисмо“.

Ваља, међутим, рећи да наша анализа основних књига истине код главних светских религија показује да доктринарне разлике у култури, социјалним и етичким одредницама, а посебно кад је култура мира у питању, нису велике и не представљају препреку за дијалог између различитих религија и конфесија у савремености. Примера ради, у *Талмуду* се тврди: „На трима темељима свет постоји: на истини, на закону и на миру! Јер је речено: истинито и мирољубиво судите на вратима градским... будите ученик Ахаранов, који воли мир и стреми миру... Нека твој дом буде широм отворен и нека сиротиња буде члан дома твога!“ (1982:145-146). У *Курану* пише: „Ко убије једног човека као да је убио човечанство“, односно човечанство представља јединствену целину и да уколико бисмо ранили ма који његов део, пати цео организам. У *браманизму* се истиче: „Не убиј ни једно живо биће... Јер раниш ли ма које живо биће, ранићеш тиме самога себе!“

Анализа ових и других порука из светих књига најбројнијих религија у савремености управо показује да постоје доктринарне сличности основних етичких језгара у њима, те да разлике у верским учењима, по правилу нису стварни узрок религијских сукоба. Ако изузмемо догматска спорења у средњем веку и однос инквизиције према јеретицима, извесно је да су верски сукоби често билиповод или легитимација за крсташке ратове који су скривали другу суштину – освајања, колонизацију, под фирмом освећења Христовог гроба, или пак за нове облике реколонијације света под фирмом неизбежних сукоба цивилизација у XXI веку.

Како показује историја у XX веку, посебно на Балкану као региону етно-верског коктела, где се секу лукови различитих цивилизација (католичанства, православља, ислама), верске разлике међу становницима, често су коришћене као повод, инструментализоване од стране политичког фактора (спољњег или унутрашњег) у раздобљу кризе за остваривање несветих циљева. Примера ради, сетимо се улоге Ватикана и католичке цркве за верме Другог светског рата или муслиманског цихада у „несветом рату“ у Босни 90-тих година прошлог века, или пак међународног тероризма у Чеченији или тали-

бана у Авганистану. По правилу, то су псеудосвети ратови инструментализовани у геополитичке циљеве.

Доктринарне разлике између различитих религија, по правилу нису унутрашња граница међурелигијском дијалогу, већ бирократсак и догматсак хијерархија или пак политичка инструментализација од стране државе и партија. Као што је познато, у средњем веку је постојало ривалство и сукоб између цркве и државе, док се као тековина грађанске револуције држава одвојила од цркве, то пак не значи да друштвеној пракси нема преплитања и злоупотребе вере у политичке сврхе. Стога увек треба указати на опасност политизације и инструментализације религије данас у свету, као и подвући да *религиозно право, као интегрални део људских права, треба да остане у сфери приватности*. Све док религија и црква делују аутономно у оквиру своје аутентичне духовне улоге, оне не представљају реметилачки фактор у друштву и међу људима, различитим религијским културама и цивилизацијама. Када изгубе аутономност, под утицајем хетерогених сила политичке сфере, онда настаје злоупотреба и вере и цркве (опш. Митровић 1997:339-353).

Уобичајено се сматра да је међу религиозним и митоманима највише фанатика и догмата затворених за искуства разлике других, те да је немогућ дијалог међу њима. Ваља, међутим, рећи да ствари могу изгледати и другачије. Наиме, у људској природи је и инстинкт радозналости, а не само послушности, егоцентризма и трибализма. Хтели би људи да послушају звук, музику, мисао, ритам, дах туђе мисли, музике речи. Да осете „искуство разлике“ других култура. Да у различитости и промишљању света – попут шаренице дугиних боја – уживају у изазовима лепоте природе, која је највећи уметник; да пробају и искушавају туђа добра и обогаћују свој виноград новим врстама лоза. Све је то у знаку синергије, коегзистенције, проналажења равнотеже у природи, друштву, космосу. Човек је само делић тог сложеног свемирског система. Кроз нашу врсту свет је постао смосвестан, материја је добила моћ да мисли, способност самоосвешћења. А самосвест се формира тек у интеракцији са другим, са светом.

И без обзира на неке специфичности религије, у условима преласка са политеизма на монотеизам, оне имају и свој заједнички именитељ. Њихово етичко језгро је, мање више, слично. Управо оно представља могућу основу за ковергенцију, дијалог и сарадњу различитих религија. Све оне имају за кредо: Веруј у једног Бога, као творца света и слушај његове поруке љубави, милосрђа, правде и мира, па ћеш ићи у Рај. Ваља, међутим, рећи да је пракса деловања конфесионалних заједница и њихових црквених хијерархија изградила бројне баријере, забране, тврђаве, зидове између различито верујућих, тј. припадника различитих религијских субкултура, ради очувања своје догме и правоверности.

Историјско искуство учи, да док се религија и црква крећу унутар свог аутономног поретка, нема проблема. Али, онда када изађу изван тог свог

„свемира“ и желе се етаблирати и као нова арбитарна социјална и политичка концепција, чије се догме желе наметнути читавом друштву, онда настају бројни фундаментализми и тоталитаризми (какав је, између осталог, кроз историју представљао римокатолички папоцезаризам или у савремености, исламски цихад). То исто важи и обрнуто: када политика наруши аутономију цркве и инструментализује је за своје сврхе, претварајући религију у анцилу политике, тада у пракси настаје њена злоупотреба, када се “крст претвара у нож“, а у религијским етничким, класним и расним разликама – тражи се основа за мржњу, насиље и сукобе.

Наше је мишљење да обнова религије у савремености (у плурализму форми њеног испољавања) може бити фактор културе мира, али и сукоба. То ће пре свега зависити од тога – да ли религија има аутономију или је подређена ванрелигијским факторима за постизање вандуховних циљева. Уверен сам да је могуће и пожељан и *дијалог различитих религија и конфесионалних заједница*, те да црквене хијерархије не треба да се затварају и супротстављају екуменским покретима и асоцијацијама, уколико они не претендују на врховни ауторитет и заснивање тоталитарне моћи у области богатства различитости духовног рада човечанства. Хантингтон је све светске религије, у погледу могуће сарадње, поделио на потпуне (тоталне), у које је сврстао ислам, и инструменталне (хришћанство): прве је сматрао затвореним, одрицао им је могућност сарадње и модернизације, док је друге сматрао отвореним за модернизацијске изазове и интеркултурни дијалог. Чини нам се да је оваква класификација превише крута и дискриминативна. Сматрам да је могућ и неопходан дијалог различитих религија и цивилизација, па и хришћана и муслимана, ради развијања културе мира и остваривања човечанства као заједнице различитих култура, али и равноправних грађана и народа. Искуство показује да се најчешће црквене конфесионалне заједнице боје дијалога, затварају и супротстављају према екуменистичким покретима, једнаком жестином као и према појави секти, нових облика религијске диференцијације у плуралистичком свемиру човечанства.

У погледу развоја *екуменистичког покрета* и његове улоге у савременом свету, постоје контроверзна гледишта, у распону од оних који то сматрају пожељним обликом међурелигијске и међуконфесионалне комуникације и сарадње, до оних који га изједначавају са псеудохришћанством и папско-цезаристичким и римокатоличким обликом деловања за ширење духовне хегемоније на нове просторе.

Наше је мишљење да ни једна религија и ни једна црква, немају право монопола на религијску истину, те да је пут дијалога и сарадње различитих конфесија (цркава, удружења) и путем екуменским и васељенских црквених сабора – такође од значаја за унапређење развоја Христове спаситељске мисије за цео људски род. Наравно, слажући се са поруком *Аве Лустина* да „нема дијалога љубави, без дијалога Истине. Иначе, такав дијалог је непри-

мерен и лажан“ (*Азбучник...2006:75*). У овом контексту треба посебно истаћи да екуменски покрет не сме прикривати папоцезаристичке амбиције већ мора неговати дијалогичку мира и љубави – као основу разумевања и сарадње међу народима. Такође треба указати на тежњу екумениста да уз респект различитих религија развију универзалне вредности религије и заснују *светску етику* и афирмишу *планетарну културу* (опш. Морен 1989, 2004).

Суочени са актуелним последицама економске и социјалне кризе у свету и нараслим регионалним сукобима који прете да израсту у глобални грађански рат између богате мањине и сиромашне већине становника у свету, као и имајући у виду постконфликтно стање на геопростору Балкана (који је у стању „недовршеног мира“), ваља истаћи да велики значај имају савремени религијски и мировни покрети који делују у правцу развијања толеранције, културе мира и ненасиља. Време је, како би то рекао шпански филозоф *Унамуно*, да религија родољубља више не облачи војничко рухо и да се крст не претвара у нож! Потребно нам је „преливање родољубља“ у човекољубље и обрнуто. Само у том контексту и хоמו религиосус и његово богољубље не могу сметати савременим изазовима модернизације/секуларизације и изграђивању човечанства као заједнице равноправних грађана и народа и богатства културних различитости.

Наравно, обнова аутентичне људске заједнице и остваривање овакве будућности човечанства нису могућа без темељних структуралних промена савременог друштва, радикалне измене владајуће стратегије друштвеног развоја у свету. У том контексту, борба за мир данас је повезана са проблемима развоја, те како каже бразилски председник Силвио Лула: „Без глобалне правде, нема глобалног мира“, тј. истински мир може бити само дело јединства развоја и социјалне правде.

***

У савременом свету присуствујемо обнови религије и успону феномена религиозности. Кључно је, међутим, питање да ли ће се овај талас религиозности искористити за ново ускрснуће стваралачких снага и човечанства, солидарности и глобализације размевања међу народима и различитим културама, или ће бити инструментализовани његови потенцијали (религије, религиозности) за јачање процеса мржње, подела, зла, за нове крсташке ратове међу припадницима различитих религијских култура. Да ли ће некадашње поделе из времена хладног рата бити замењене религијским, за исцртавање мапе духовне Јалте, раст шизме – да ли ће се ширити нови покретни берлински зидови широм света?

Ауторов је пледоаје на стани дијалогистике и интелектуализма, социјалдемократске визије света, у чијем средишту је стратешки, *хуманистички, гекултурни компромис међу народима и културама и партнерство међу*

цивилизацијама који претпоставља развој и солидарност у функцији свих народа света и сваког човека. На том фону и религија – као истинско богољубље и човекољубље, може служити човеку и човечанству, а улога је верујућих грађана и секуларних хуманиста да шире толеранцију, културу мира и истинску еванђелијску поруку о универзалном братству свих људи света „Љуби ближњег свога као себе самог!“.

Мир мора бити дело правде и свих људи!

Литература

- Азбучник богочовечних мисли Аве Јустина* (2006), зборник (прир. Н. Пјевар). Београд: Звоник.
- Балавацка, Х. П. (2001) *Кључ теозофије*. Београд: Metaphzsica.
- Beuer, P. (2007) „Religion and Globalization“ у: G. Ritzer, *The Blackwell Companion to Globalization*. Oxford, Blackwell.
- Крим, К. (ур.) (1990) *Енциклопедија живих религија*. Београд: Нолит.
- King, H. (1987) *Postoji li Bog? Zagreb: Naprijed*.
- Митровић, Љ. (1997) „Геостратешки аспекти сусрета и сукоба религијских култура и цивилизација на Балкану“, *Теме*, br. 3-4.
- Морен, Е. (1989) *Како мислити Европу*. Сарајево: Свјетлост.
- Moren, E. (2004) *Etika*. Zagreb: Masmedija.
- Ниг, В. (2004) *Књига јеретика*. Београд: Гутембергова галаксија.
- Стрес, А. (2001) „Допринос цркве и верских заједница Југоисточне Европе развијању сарадње међу људима и народима“ у: *Демократија и религија* (прир. Г. Башић и С. Деветак). Београд, Марибор: Центар за истраживање етницитета, ISCOMET, ECERS.
- Талмуд* (1982). Ријека: „Отокар Кершовани“.
- Толстој, Л. Н. (2005) *Пут у живот*. Београд: Добра.
- Ћимић, Е. (1985) *Догма и слобода*. Београд: Књижевне новине.

Ljubiša Mitrović

Interreligious Dialogue and the Culture of Peace

Summary

The contemporary world witnesses the rebuilding of religion and the rise of the phenomenon of one being a religious person. The process is generated by numerous sociocultural factors: historical restoration, blocked modernization, desecularization, the neoliberal market fundamentalism (which has put profit above man), emphasized hypermaterialistic and pragmatic consumerism of the contemporary society, the social-darwinization of individual and group relations in the world, the global and regional contradictions and conflicts. However, the key issue is the following one: will this wave of new religious feeling be used for the resurrection of the creative capacities of man and of mankind, for the solidarity and globalization of understanding among nations and cultures, or will it serve the purpose of increasing hate, divisions and evil? Will there emerge new crusades against the members of different religious cultures and nations? Will the Cold War divisions be substituted by a new religion-inspired map of spiritual Yalta, ie. will there emerge new movable Berlin walls, or will the processes of co-operation, understanding and unification of various nations and cultures prevail?

The paper attempts to analyse the various aspects and preconditions of a fruitful inter-religious and interconfessional dialogue, as well as of the dialogue between the atheists and believers, in the context of the development of the culture of peace, the globalization of understanding and solidarity among various nations and cultures in the contemporary world. In the analysis of the given preliminary questions, the paper adheres to the paradigm of multiculturalism, interculturalism and dialogics both in terms of theory and the actual practical actions, the given paradigm thereby being considered as a road to the creation of a strategic, humanistic geocultural compromise among different religions and cultures, the one which may pave the way to peace, co-operation and partnership, rather than to conflicts among different civilizations.

The paper eventually points to the importance of sociological and cultural explorations of the phenomenon of religion in the contemporary culture with a view to developing interreligious dialogue as the basis of tolerance and the creation of a new model of cultural policy.

Key Words: Revivalization, Desecularisation, Multiculturalism, Dialogics, Ecumenism, the Culture of Peace